
ISTORIČAR RADOJE PAJOVIĆ O CRNOGORSKOM DRŽAVNOM I NACIONALNOM IDENTITETU

Novak Adžić

Radoje Pajović was a member of the pleiad of original Montenegrin sovereignists, the intellectual elite, and he, especially since the beginning of the 1990s, publicly and consistently advocated the establishment of a sovereign and independent and internationally recognized state of Montenegro. He constantly advocated for a free, civil, democratic, socially just and multi-religious and multicultural society, as well as for the affirmation of the autochthony of the Montenegrin people and nation, and its (and their), full linguistic, cultural, religious, state-building emancipation and prosperity.

Istoričar prof. dr Radoje Pajović bio je pripadnik plejade izvornih crnogorskih suverenista, intelektualne elite, i on se, naročito, od početka devedesestih godina XX vijeka, od vremena disolucije SFRJ, javno, decidirano i konzistentno, zalagao za vaspostavu suverene i nezavisne i međunarodno priznate države Crne Gore. Takođe, dr Radoje Pajović se neprekidno zalagao za slobodno, građansko, demokratsko, socijalno pravedno i multivjersko i multikulturno društvo, kao i za afirmaciju autohtonosti crnogorskog naroda i nacije, te njegove (i njihove), pune jezičke, kulturne, religijske, državotvorne emancipacije i prosperiteta.

Relevantno je istaći i to da je prof. dr Radoje Pajović bio zagovornik i podržavalac procesa obnavljanja autokefalne Crnogorske

pravoslavne crkve (1991–1993), te da je, pored svog, konkretnog intelektualnog, društvenog angažmana u tom smislu, u naučnim i drugim tekstovima, kao i brojnim javnim, medijskim, nastupima, tvrdio da je u istorijskoj nauci potvrđeno da je Crnogorska crkva bila autokefalna pomjesna crkva, koja je bespravno, nekanonski i nasilno ukinuta 1920. civilnim aktom, dekretom regenta Aleksandra Karađorđevića. Takođe, često je dr R. Pajović pisao i govorio da je 1918. Crna Gora bila žrtva nasilne aneksije sprovedene od strane Srbije i njenih okupacionih trupa.

Dr Radoje Pajović bio je redovni član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti (DANU), te svesrdni, dostojanstveni, etički i naučno dostojanstveni, podržavalac djelovanja Crnogorskog PEN Centra, Matice Crnogorske (čiji je bio istaknuti član), kao što je činjenica da je konstantno davao podršku djelovanju Crnogorskog udruženja nezavisnih književnika, kao i brojnim drugim, ovdašnjim, alternativnim, književno-kulturno-novinarskim i drugim esnafskim organizacijama i pojedincima, stvaraocima, koji su pronosirali borbu i ideju da se spozna, što je moguće bolje i više, istorijska istina o prošlosti Crne Gore i crnogorskog naroda. On je bio tada, i u kontinuitetu, angažovan u smislu da Crna Gora krene, što prije, temeljitije, organizovanije, jače i bolje, emancipatorskim putem i da odoli, odupre se, mnogobrojnim izazovima i iskušenjima, sa kojima se decenijama suočavala.

Neophodno je navesti da je dr Radoje Pajović od osnivanja podržavao (i to kad je bilo najteže) crnogorski nezavisni nedjeljnik *Monitor* i njegovu misiju i da je tokom devedesetih godina XX vijeka, dao nekoliko intervjuua navedenom listu u funkciji odbrane Crne Gore, te stvaranja građanskog društva, demokratije i samostalne Crne Gore, kao i da je pružao stalni otpor klero-nacionalističkoj doktrini i politici velikosrpske asimilacije Crnogoraca i potiranju državnosti Crne Gore.

Dr Pajović je dao značajan doprinos u procesu obnove slobodne, nezavisne i međunarodno priznate Crne Gore, što je uspjeshno

postignuto na demokratskom referendumu 21. maja 2006. Uvijek je rado govorio i isticao istorijski značaj pobjede Crne Gore na referendumu iz 2006. Pored ostalih njegovih javnih ocjena o tom referendumu, on je, povodom proslave 13-godišnjice *Dana nezavisnosti Crne Gore*, 21. maja 2019. istakao: „Dan nezavisnosti jedan je od najznačajnijih datuma u hiljadugodišnjoj istoriji Crne Gore... Crna Gora kroz istoriju uvijek je bila spremna na izazove, a najveći izazov bio je sačuvati slobodu, nezavisnost i integritet. Crna Gora je svoju slobodu uvijek skupo plaćala krvlju, a 21. maja desilo se prvi put u istoriji Crne Gore da se do slobode dođe bez zrna baruta“. Bile su to riječi prof. dr Radoja Pajovića tog dana (21. maja 2019), saopštene na TV Nova (u Crnoj Gori). U nastavku izjave za navedenu televiziju, istoričar dr Radoje Pajović je bio eksplicitan i precizan, kada je saopštio da je 2006. godine „Crna Gora napravila jednu od važnijih odluka u svojoj istoriji. Tada je, ko zna po koji put, pobijedila crnogorska pamet, crnogorska mudrost i crnogorska sloga. Kad je sloboda u pitanju, Crnogorci su uvijek bili jedinstveni i složni. Tako je bilo i 13. jula 1941. Tako je bilo i 21. maja 2006. godine“. (Ibidem)

Tada je prof. dr Radoje Pajović, prezentirao javnosti znamenite riječi Petra II Petrovića-Njegoša, kojima je crnogorski mitropolit i vladar, jasno kazao da je Crna Gora odoljela, kroz istoriju, brojnim stranim zavojevačima i okupatorima, koji su napadali na njenu državnu i etničku i nacionalnu, slobodu i samostalnost i da je ista sačuvala svoju slobodu. Kako u borbi sa snagama raškog, srpskog, velikog župana Stefana Nemanje, tako i osmanskog sultana Mehmeda II Osvajača i francuskog cara Napoleona I Bonaparte.

Koherentno tome, prof. dr Radoje Pajović (u smislu pouke i poduke, u aktuelnoj zbilji i značaju istorije, shvaćene u Ciceronovom smislu, kao „učiteljice života“), tvrdio je: „Ni danas Crna Gora ne haje ni za Murate, ni za Bonaparte, jer Nemanje neko sjeme grdno ostaviše i naidoše na odobravanje

zla domaćeg i to je nešto sa čim Crna Gora mora da bude načisto i spremna da na to odgovori“. On je, tom prilikom, konstatovao da Crna Gora nije „jedinstvena sa pojedincima koji ne žele dobro svojoj Državi, već više vole i cijene tuđu“. Na kraju tog intervjua, dr Radoje Pajović pledira na vječnost nezavisne Crne Gore. U tom smislu, navedeni intervju, završava riječima prijekora, kritike velikosrpskim osporavateljima države Crne Gore i crnogorske nacije: „Znaju li oni da Država znači sve – i slobodu i dostojanstvo i sve što država može da stvori i obezbijedi. A bez toga mi smo niko i ništa. Zato je suštinski važno da se očuva crnogorski identitet. Crna Goro, neka ti je srećan ovaj praznik i neka bude vječna Crna Gora“. (Citirano prema: „Pajović: 2006. je pobijedila crnogorska pamet, crnogorska mudrost i crnogorska sloga“, *Kodex.me*, 21. 05. 2019; 17:45, On line).

Dr Radoje Pajović je bio stanovišta da je neophodno pružiti politički, a naročito argumentovani, naučni, javni otpor kontinuiranim i snažnim procesima pokušaja velikosrpske asimilacije crnogorskog naroda, odnosno, nenaučnim i ideološkim negacijama samosvojne crnogorske nacije i identiteta Crnogoraca. Uvijek je dr Radoje Pajović, dosljedno i angažovano, stajao na braniku Crne Gore, crnogorskog naroda i građanskih sloboda u Crnoj Gori, opirući se veličanju velikosrpske imperijalne doktrine, posebno četničke ideologije i njenih protagonista. Jasno se protivio pokušajima podizanja spomenika u Crnoj Gori četničkom komandantu, ratnom zločincu Pavlu Đurišiću. Takođe, protivio se i tome da nekadašnji radikalski poslanik Puniša Račić, zavjerenik protiv knjaza Nikole i atentator na hrvatske poslanike u Skupštini KSHS 1928, dobije javni spomenik.

Kada je u Slatini (u andrijevičkom kraju), podginut, 2017. na privatnom imanju, spomenik Puniši Račiću, od strane njegovih bratstvenika i plemenika, među onima koji su smatrali da nije to trebalo uraditi istakao se i dr Radoje Pajović, koji je taj čin javno osudio. Taj, spomenik Puniši Račiću je ubrzo uklonjen, na

osnovu odluke nadležnih državnih organa Crne Gore. O Puniši Račiću, njegovom političkom, zavjereničkom, anticnogorskom, atentatorskom i drugom životopisu, te o podizanju javnog spomenika istome, kritički i argumentovano je govorio dr Radoje Pajović u intervju nezavisnom crnogorskom nedjeljniku *Monitor*. O tome je 28. jula 2017. dr Radoje Pajović rekao:

„Kada sam iz medija saznao da je Puniši Račiću podignut javni spomenik bio sam neprijatno iznenađen. Kako je moguće da se jednoj takvoj problematičnoj ličnosti podigne javni spomenik, koji se podiže samo zaslužnim ličnostima bez mrlja u biografiji. U ovom slučaju to je anticivilizacijski čin, koji je morao da uznemiri javnost, jer je riječ o jednoj zavjereničkoj ličnosti, koja je bila izvršilac najmračnijih naređenja tuđih i krajnje neprihvatljivih djela... Podizanje spomenika Puniši Račiću, čovjeku koji je učestvovao u tri atentata, moglo bi se s pravom reći profesionalnom atentatoru, teroristi, znači pokušaj rehabilitacije te opskurne ličnosti. Prema nekim podacima, on je uz to bio član dvije terorističke organizacije – Crna ruka, koja je u krvi lividirala dinastiju Obrenovića maja 1903. godine, i organizacije Ujedinjenje ili smrt, kojoj se i iz imena vidi namjena. Kad i ne bi to bilo tačno, a jeste, da je pripadao ovim terorističkim organizacijama, to ne bi okrnjilo njegovu atentatorsku biografiju“. (Intervju: Dr Radoje Pajović, istoričar, „Račić ničim ne zaslužuje spomenik“, *Monitor*, Podgorica, od 28. jula 2017. Autor intervjuua bio je Veseljko Koprivica).

Dalje, u navedenom intervjuu *Monitoru*, dr Radoje Pajović je naglasio da je Puniša Račić bio zavjerenik protiv Knjaževine Crne Gore i njenog suverena knjaza Nikole I Petrovića Njegoša (1907–1909). O tome on kazuje: „Račić je učestvovao u tzv. Bombaškoj aferi oktobra 1907. Riječ je o pokušaju atentata bombama na crnogorskog vladara knjaza Nikolu, njegovu porodicu i članove Vlade. Učesnici te akcije bili su članovi organizacije Crna ruka, među kojima je bio i Račić. Sud ga je u odsustvu osudio na dvije

godine zatvora, koje nije izdržao jer je bio van domašaja vlasti. Drugo njegovo djelo je učešće u tajnoj antidržavnoj organizaciji, koja je organizovana 1908. godine, a imala je za cilj nasilno svrgavanje s vlasti knjaza Nikole i tadašnjeg državnog poretka. Ta akcija nazvana je Kolašinska ili Vasojevićka afera. Kolašinska po sudskom procesu koji je organizovan u Kolašinu, a Vasojevićka po tome što je u Vasojevićima, u selu Slatina, okrivljena 1909. godine. U Slatini i Andrijevici uhapšeno je sedam zatvorenika, dok su ostali prebjegli na tursku teritoriju. Prema *Istorijskom leksikonu Crne Gore* bilo je uhapšeno preko 160 članova. Veliki vojni sud u Kolašinu, novembra 1909. godine, osudio je 11 zatvorenika na smrt, a ostale na vremenske kazne. Nad petoricom osuđenika izvršene su smrtno kazne, a ostali, među kojima i Puniša Račić, bili su van domašaja vlasti“. (Ibidem).

O ubistvu i ranjavanju grupe poslanika Hrvatske seljačke stranke u Narodnoj skupštini u Beogradu polovinom 1928, koje je izvršio poslanik Narodne radikalne stranke Puniša Račić, te o tome da je on bio zločinac i „čovjek režima“, kao i o uvođenju diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, nakon skupštinskog atentata, te izrečenoj sudskoj presudi Puniši Račiću i zatvorskoj kazni koju je izdržao u znatno kraćem vremenu od dosuđene, i to u specifičnim uslovima... itd. dr Radoje Pajović eksplicira u navedenom intervju. Za njega nema dileme da je Puniša Račić negativna ličnost i da ne zaslužuje javni spomenik. O tome dr Radoje Pajović konstatuje:

„U Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije, 20. juna 1928. godine, Puniša Račić je pucao u pet hrvatskih prvaka i poslanika, od kojih je dvojicu ubio na mjestu – Pavla Radića i Đura Basaričeka, a trojicu ranio – Stjepana Radića, predsjednika Hrvatske seljačke narodne stranke, smrtno, Ivana Pernara i Ivana Granda. Stravični zločin u Narodnoj skupštini u Beogradu bio je događaj koji je zaprepastio cijeli svijet. U civilizovanom svijetu to je bilo neshvatljivo i nezamislivo. Kako je Račić izbjegao smrtnu

kaznu bilo je takođe nezamislivo. Osuđen je na dvadeset godina, a izdržao je 12 godina. Račić je bio čovjek režima. Izvršio je nekoliko tajnih misija kraljevske srpske vlade, a zatim kraljevske jugoslovenske vlade. Bio je član Radikalske stranke Nikole Pašića. Nakon zločina u Skupštini Jugoslavije odnosi između Srba i Hrvata su pogoršani. Atentat je iskoristio kralj Aleksandar da 6. januara 1929. godine uvede ličnu diktaturu. Ukinuo je parlamentarizam na određeno vrijeme, ukinuo građanske političke partije, uveo u sistem integralno jugoslovenstvo. Formirao je samo jednu državnu političku partiju – Jugoslovensku narodnu stranku. Uveo zakon i sud za zaštitu države.

Izenadilo me da su Račićevi bratstvenici dali sebi za pravo da jednoj, u suštini negativnoj ličnosti, pa makar bio i bratstvenik, podignu javni spomenik, makar i na privatnom posjedu. Posjed može biti privatni, ali javni spomenik ne može.“ (Ibidem)

Kada je Viši sud u Beogradu 14. maja 2015. rehabilitovao Dragoljuba Dražu Mihailovića, vođu četničkog ravnogorskog pokreta i glavnog komandanta njegovih oružanih snaga tokom drugog svjetskog rata (1941–1945) u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, pored ostalih, tu sudsku odluku, donijetu od strane srpskog pravosuđa, kritički je komentarisao u javnosti istoričar dr Radoje Pajović, smatrajući je istorijski neosnovanom, te ističući da se nešto slično ne može i neće dogoditi u Crnoj Gori - državi sa snažnom oslobodilačkom antifašističkom tradicijom. U tom smislu je ugledni istoričar dr Radoje Pajović koji je važio za najboljeg poznavaoaca-istraživača istorije Narodno-oslobodilačkog rata u Crnoj Gori (1941–1941), eksplicitno, medijski saopštio, novinskoj agenciji Beta, da takva odluka beogradskog suda kojom je rehabilitovan Draža Mihailović predstavlja „šok za Evropu i za svijet koji baštine antifašističku tradiciju“. Prema ocjeni dr Radoja Pajovića, navedena odluka je „van konteksta Atlantske povelje (iz Drugog svetskog rata) i povelje Ujedinjenih Nacija, van konteksta antifašističke

Evrope“. Potom je on dodao: „Ja ne znam kuda vodi politika u Srbiji“. Odgovarajući na pitanje da li je moguće da se u Crnoj Gori dogodi rehabilitacija četničkih komandanata, dr Radoje Pajović je izričit da to nije moguće i da se to neće zbiti, jer, sasvim ubjedljivo i pouzdano, naučno objektivno i politički realno, on tvrdi je „Crna Gora prihvatila antifašizam kao svoju trajnu vrijednost. Nema tog suda u Crnoj Gori koji bi donio sličnu odluku, osim ako bi se sve preokrenulo.“ (Citirana izjava dr Radoja Pajovića prema: „Istoričar: Rehabilitacija je šok i za Evropu“, *Blic*, Beograd, on line izdanje, od 14. maja 2015).

Prof. dr Radoje Pajović je, na naučnom skupu, održanom u Podgorici januara 2019. povodom jubileja *100-godišnjice* od podizanja Božićnog ustanka (1919), eksplicitno istakao da je Crnogorska pravoslavna crkva bila vjekovima autokefalna crkva, te da je ona nasilno ukinuta od strane regenta Aleksandra Karađorđevića (1920) i da je, potom, Srpska pravoslavna crkva, pod okriljem vlasti Kraljevine SHS (od 1929. Kraljevine Jugoslavije), otela hramove i imovinu, koja je vjekovima pripadala crnogorskoj državi i Crnogorskoj crkvi, te da je ta crkvena imovina, docnije, „na volšeban način“ upisana u katastar Crne Gore kao „vlasništvo“ Srpske pravoslavne crkve sa centrom u Beogradu i druge države – Srbije, te da je Srpska pravoslavna crkva u djelovanju jako destruktivna u pogledu izazivanja i radikalizacije podjela u Crnoj Gori.

Istoričar prof. dr Radoje Pajović (1934–2019) je bio, naučno, idejno-politički i crnogorski patriotski i etički, posve koherentan i odlučan u tvrdnjama, koje su zasnovane na očiglednim i notornim činjenicama i argumentima, da je, dugo vremena, predvodništvo, nomenklatura Srpske pravoslavne crkve negatorski, nacionalistički i šovinstički, destruktivno, usmjerena i aktivna protiv države Crne Gore i crnogorskog autohtonog nacionalnog identiteta i individualiteta i da, ista, uzurpatorska ustanova, permanentno podriva državnost Crne Gore i njenu slobodu i samostalnost.

Takođe, dr Radoje Pajović je tada (januara 2019), potencirao da srpski, klero-nacionalistički krugovi šire neistine da su veliko-Srbi ugroženi u Crnoj Gori, te da, isti konstantno negiraju tekovine antifašizma i NOB-a i da oni uporno klevetaju Crnu Goru i vođu partizanskog, oslobodilačkog, antifašističkog pokreta Jugoslaviji, maršala Josipa Broza Tita itd.

Uputio je, tada, dr Radoje Pajović, dostojanstvenu kritiku i moralnu osudu, u reakciji na riječi srpskog patrijarha Irineja Gavrilovića, koji je neistinito i neprimjereno, obmanjivački i propagandno, javno ustvrdio da je položaj „Srba u Crnoj Gori nego u NDH“. Takođe, dr Radoje Pajović je, principijelno, posve konkretno, zamjerio i osudio izjavu srpskog prvosveštenika u Crnoj Gori, Amfilohija Radovića koji se drznuo čak da izjavi, što je užasavajuće, da su nacionalni Crnogorci „kopilad Milovana Đilasa“, te da su „volovi“ i „fekalije“, a Crnogorsku crkvu je Amfilohije, oklevetao, i tako što je nazvao „autofekalnom“, kao što je, isti taj Amfilohije, govorio čak i to da je bilo „bolje“ da je u Crnoj Gori podignut spomenik Benitu Musloniju, nego što je u Podgorici podignut spomenik Josipu Brozu Titu. Te, više nego drske, primitivne, a na lažima satkane, izjave srpskog okupacionog i uzurpatorskog mitropolita u Crnoj Gori, Amfilohija Radovića, tada je javno demantovao i osudio, u moralnom, istorijskom i idejno-političkom značenju, znameniti, renomirani i stameni istoričar-naučnik dr Radoje Pajović.

U tom smislu, tada je dr Radoje Pajović saopštio, napisao: „Vođstvo SPC sije mržnju prema svemu što je crnogorsko. Ono ne priznaje ni crnogorsku državu, ni Crnogorce kao narod. Njen crnogorski mitropolit Crnogorce naziva ‘Đilasovim kopiladi-ma’, volovima i fekalijama (ne pravi se pita od ‘onoga’). Crnogorsku crkvu ne samo što ne priznaje, nego je naziva najpogrdnijim imenima, a crnogosku autokefalnost naziva autofekalnost! Kao da zaboravlja da je Aleksandar Karađorđević, 1920. godine, nekanonski ukinuo crnogorsku autokefalnu crkvu,

a SPC, tj. njena Crnogorsko-primorska mitropolija baštini sve crnogorske crkve i manastire koje je na volšeban način unijela u katastar, kao vlasništvo SPC i druge države, što nije u skladu ni sa međunarodnim pravom. S druge strane, ona širi lažnu propagandu kako su u Crnoj Gori, tobože, ugroženi i srpska crkva i srpski narod. Najviši crkveni velikodostojnici šire grube neistine da je danas u Crnoj Gori položaj Srba gori nego u NDH u doba Pavelića. Takve izjave podržava i dio srpskog državnog rukovodstva. Srpski mitropolit u Crnoj Gori, ističe da bi bilo bolje da je u ovoj državi podignut spomenik Musoliniju, vođi fašizma, nego Titu, vođi antifašizma, čime je jasno istakao svoje ideološko, a i političko opredjeljenje. Ovo zaslužuje komentar. Zar ovo nije rehabilitacija zločina. Zar ovo ne znači rehabilitaciju i ustaša, i fašizma, i Pavelića, i Musolinija. Naravno da znači. Za obični svijet, koji ne poznaje ovu problematiku, ovakva priča može da se tumači kao da u NDH nije bilo onako stravičnih zločina nad Srbima kao što je bilo, i da je ta situacija bila bolja nego što je danas položaj Srba u Crnoj Gori. Jesu li ovi velikodostojnici SPC svjesni što govore? Ovo bi zasluživalo pravi komentar, ali se uzdržavam, jer je riječ o crkvenim velikodostojnicima“.

(Dr Radoje Pajović, „O uzrocima Božićnog ustanka 1919. godine i nekim terminološkim određenjima“, *Pravni zbornik*, časopis za pravnu teoriju i praksu, 2/2019, Udruženje pravnika Crne Gore, glavni i odgovorni urednik dr Branislav Radulović, Podgorica, 2019, str. 144–145).

Potom, dr Radoje Pajović, razložno, analitički i tačno konstatuje: „Srpski velikodostojnici ignorišu CPC, koja još od perioda Balšića baštini visoki stepen crkvene samostalnosti. A od 1700. do 1920. godine, CPC je imala i *de fakto* i *de jure* svoju autokefalnost, a 112 godina (od 1766. do 1878.) bila je jedina autokefalna crkva na Balkanu. Nesumnjivo, da ponašanje SPC utiče krajnje destruktivno na crnogorske podjele“. (Ibidem, str. 145).

U saopštenju, ekponiranom na navedenom naučnom skupu,

koje je, potom, objavljeno u formi refereta, u zborniku radova učesnika istog simpozijuma, u *Pravnom zborniku*, istoričar prof. dr Radoje Pajović, višedecenijski, naučni savjetnik u *Istorijskom institutu Crne Gore*, (tada je bio u penziji), precizno je govorio o uništenju crnogorske nezavisne države 1918; o nasilnoj aneksiji Crne Gore, sprovedenoj od strane Srbije i njenih oficijelnih vojno-žandarmerijskih i paramilitarnih i drugih trupa, kao i o nelegalnoj i nelegitimnoj Podgoričkoj skupštini (1918) i njenim odlukama, te je, između ostalog, istakao tragične, katastrofalne, posljedice velikosrpske aneksije i okupacije Crne Gore (1918–1941), te mnogobrojne, masovne zločine počinjene nad crnogorskim narodom od strane velikosrpskih vojno-političkih struktura, bjelaških i drugih, pod egidom režima, organizovanih i plaćeničkih kohorti, odnosno, oružanih formacija pod kontrolom i naredbama ondašnjeg zvaničnog Beograda.

Tada je prof. dr Radoje Pajović, znanstvenoj, stručnoj, medijskoj i laičkoj javnosti prezentirao, između ostalog, govoreći o Podgoričkoj skupštini (1918) i Božićnom ustanku (1919) i raskolima u crnogorskom društvu, koje su se od tada zbili, kao i kasnije, kako u Drugom svjetskom ratu na jugoslovenskom prostoru (1941–1945), tako, pogotovo u vrijeme raspada SFRJ i ratova na njenom prostoru zatim, sve do najnovijeg vremena. O tim tragičnim, po posljedicama, podjelama unutar društva u Crnoj Gori (1918–1999) je dr Radoje Pajović naučno analitički i sintetizirano, sumarno, tom prilikom rekao, odnosno, zaključio:

„Podgorička skupština i Božićni ustanak su velika crnogorska tragika i nezapamćena ljudska drama čije posljedice osjećamo i dan danas. O svemu tome, danas i ovdje je teško govoriti, zbog ograničenog vremena. Zato sam se opredijelio samo za jednu dimenziju te tragike. To su crnogorske podjele. Crnogorskih podjela je bilo i prije Podgoričke skupštine i Božićnog ustanka, ali su tada dobili surovu dramatičnost. Tada je uslijedila podjela na *bjelaše* (‘ujedinitelje’) i *zelenaaše* (‘suvereniste’). Tom prilikom

je posijano zlo sjeme, koje i danas traje, naravno u drugačijem obliku. Te podjele su Crnu Goru koštale oko 5.000 poginulih i ubijenih građana Crne Gore (nijesu stradali samo Crnogorci), neutvrđeni broj ranjenih i unakaženih, oko 6.000 uništenih i spaljenih crnogorskih domova, a o drugim, naročito ekonomskim štetama, i da ne govorim.

Te su podjele nastavljene i u Drugom svjetskom ratu, na partizane i četnike. To je Crnu Goru koštalo oko 40.000 građana, što poginulih, što ubijenih, što strijeljanih. Više od polovine je nastradalo u međusobnim obračunima. Ni o ranjenim i ratnoj šteti ovom prilikom nije moguće da govorim.

U ovom posljednjem nesrećnom ratu (1991–1999) Crna Gora se nalazila na ivici provalije. Ko zna kako bi se sve to završilo da nije bilo razboritih ljudi u Crnogorskoj skupštini. Čini se da je i Narodna sloga tu odigrala izvjesnu ulogu.

Izgleda da su danas podjele veće nego ikad. Ostali su recidivi iz 1918, a pojavile su se i nove podjele. Na političkoj sceni Crne Gore vlada ogromna nesloga. Jedan broj političara radi za tuđe interese, za interese drugih država, koje ni najmanje nijesu naklonjene Crnoj Gori. Neke pokazuju i neskriveno neprijateljstvo. Taj dio političara podriva interese Crne Gore đe god stignu. Dio poslanika ne dolazi ni u poslaničke klupe. Njih interesuje samo da zbacе aktuelnu vlast, pa da je oni preuzmu. Oni, izgleda, nemaju drugog programa.“ (Ibidem, str. 143–144).

Dr Radoje Pajović je, na navedenom naučnom skupu, sumarno, zaključio, pozivajući se na verifikaciju utvrđenih i vjerodostojnih činjenica, sa stanovišta istorijske nauke, a govoreći o bespravnom uništenju nezavisne Crne Gore (1918), te, zatim, o masovnom, brutalnom, teror nad crnogorskim narodom i rodoljubima koji su pružili otpor likvidaciji Crne Gore i njene slobode i njihovim porodicima, odnosno, Crnogorcima koji su se politički i oružano borili protiv izvršene velikosrpske nasilne aneksije Crne Gore Srbiji, te tragediji i masovnim

zločinima, počinjenim pod okriljem beogradskih vlasti i njenih saveznika, saučesnika, nad Crnom Gorom i crnogorskim narodom, te on, tom prilikom, a na osnovu otkrivenih i politički-propagandno i diplomatski eksploatisanih istorijskih falsifikata, (u ondašnjoj akciji velikosrpskog uništenja samostalne Kraljevine, pod patronatom dvora Karađorđevića, Nikole Pašića i ostalih srpskih centara vlasti i moći), elaborira, posve istinito i sljedeće:

„Ovdje bih izdvojio set pitanja koja je nauka verificovala i koja nijesu sporna. Na primjer nije sporno:

- da Podgorička skupština nije bila ni legalna ni legitimna;
- da Podgorička skupština nije bila izraz volje crnogorskoga naroda;
- da su Crnu Goru, uz francuske, italijanske i engleske, okupirale srpske trupe i uspostavile policijski režim;
- da su srpske trupe omogućile održavanje Podgoričke skupštine i primjenu njenih nelegalnih i nelegitimnih odluka;
- da su srpske trupe učestvovala samo u oslobođenju Podgorice (zajedno sa crnogorskim komitima i crnogorskim ustaničkim jedinicama), dok su ostale crnogorske gradove oslobodile crnogorske ustaničke jedinice, a iz nekih gradova austrougarske trupe su se povukle bez borbe;
- da su poslije oslobođenja Crne Gore, srpske trupe razoružale crnogorske komite i crnogorske ustaničke jedinice, kako eventualno ne bi ometale realizaciju daljih planova;
- da su srpske trupe bile jačine divizije, oko 9.000 ljudi, a ne 500 kako se negdje kaže;
- da su uoči održavanja Podgoričke skupštine srpske trupe spriječile povratak u Crnu Goru kralja Nikole i njegove vlade i crnogorsku političku elitu, koja se vraćala iz zarobljeničkih logora, među kojima je bilo oko 9.500 logoraša, a među njima je bilo 700 oficira, 17 generala i neutvrđeni broj poslanika, visokih činovnika, profesora, učitelja, pravnika, itd;
- da su odlukama Podgoričke skupštine ukinute crnogorske

institucije, Crnogorska skupština, Crnogorski ustav, crnogorski zakoni, Crnogorska autokefalna crkva, crnogorski Crveni krst, itd;

- da su srpske okupacione trupe oskrnavile crnogorsku državnu zastavu, crnogorsku krunu, crnogorski grb, kult svetog Vasilija Ostroškog i svetog Petra Cetinjskog;

- da su srpske trupe, uz pomoć domaćih saradnika, porušile spomenik velikom vojvodi Mirku Petroviću i još nekoliko spomenika, među kojima i kultni tristagodišnji brijest;

- da su srpske trupe u saradnji sa domaćim saradnicima umorili oko 5.000 građana Crne Gore, od čega oko 2.000 na crnogorsko-albanskoj granici, da su artiljerijom uništili ili zapalili oko 6.000 domova, ranili na hiljade građana (tačan broj nikad nije utvrđen);

- da su srpske trupe i žandarmerija izvršili nekoliko monstruoznih zločina – ubacivali u zapaljene kuće živu čeljad, među kojima i decu (porodica komite Petra Zvicera), na svirep način umorili nekoliko uglednih crnogorskih oficira (slučaj majora Šćepana Mijuškovića i njegovog brata Đola, i dr);

- da su na svirep način iznuđivali prokazivanje komita, stavljajući žrtvama u gaće žive mačke koje su tukli štapovima, a one žrtvama razdirale živo meso;

- Da je navodni tajni ugovor između kralja Nikole i austrijske vlade bio falsifikat Radovana Perovića Tunguza, što je srpska vlada zloupotrijebila“ (Ibidem, str. 145–147).

Pored toga, dr Radoje Pajović se sve do smrti, hrabro, mudro, odvažno, uvijek činjenički i argumentovano, angažovao u cilju demantovanja brojnih falsifikata crnogorske prošlosti koji su činjeni sa namjerom da se ospore, kako tekovine NOB-a i antifašističke borbe Crne Gore, te KPJ i crnogorskih komunista, između dva svjetska rata, tako i u post-ratnom, socijalističkom periodu jugoslovenske države, valorizujući njihov doprinos u procesu obnove crnogorske federalne državnosti i formiranju društvene svijesti o pripadnosti crnogorskoj naciji.